

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

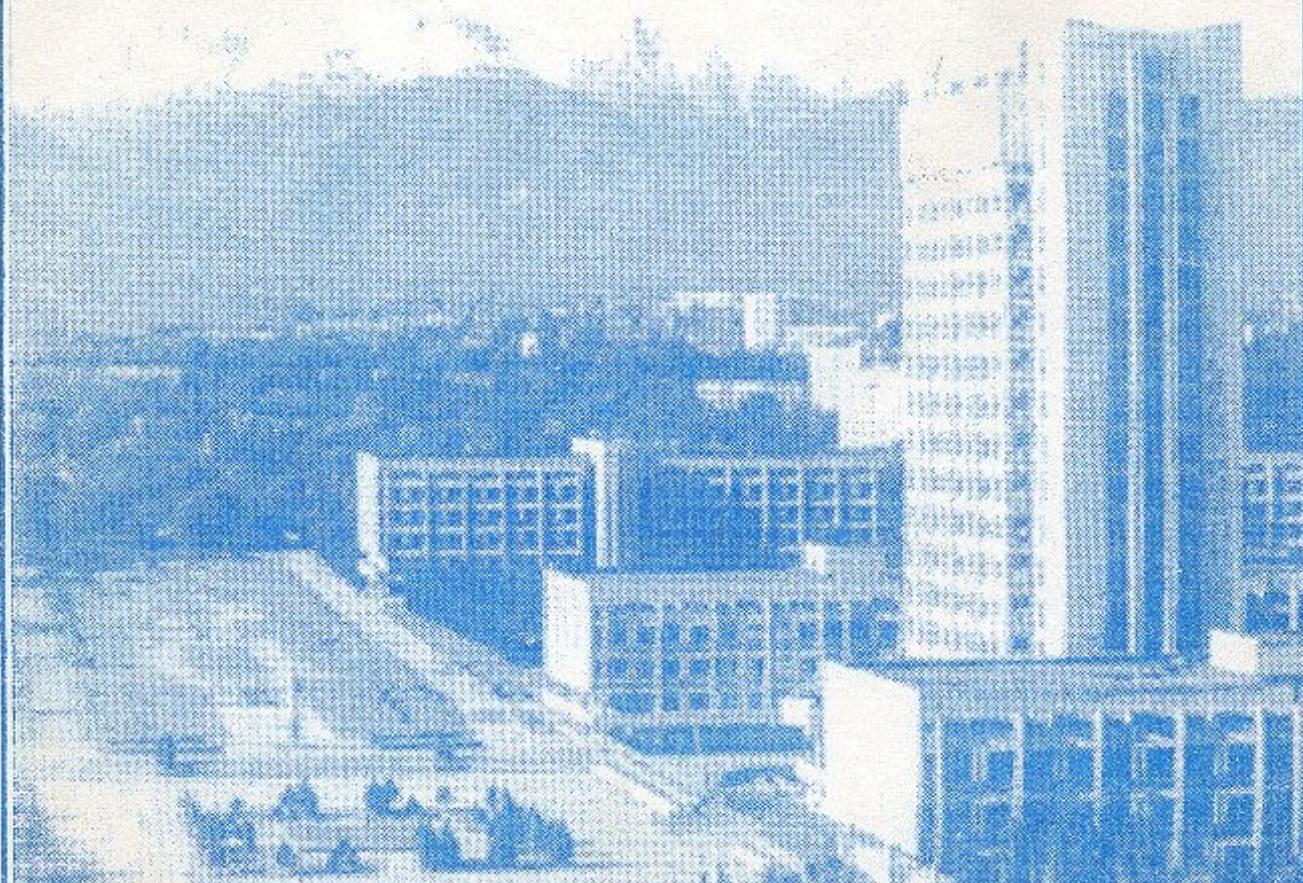
ТАРИХ
СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ
ИСТОРИЧЕСКАЯ

АЛМАТЫ

№ 1 (32)

2004

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы
КАЗАК УЛТЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
имени АЛЬ-ФАРАБИ

КазҰУ ХАБАРШЫСЫ

ТАРИХ СЕРИЯСЫ

АЛМАТЫ

№ 1 (32)

2004

1992 жылдан 22 сәуірден
бастап шыға бастады

Тіркелу күелті №766

1999 жылдан 25 науқасынта
КР Мәдениет, ақпарат және
көгамдық кешесім министрлігін
кайта тіркелді.

Редакциялық жұмыс:

Таймагамбетов Ж. К.
(жыныс редактор),
тел.: 47-28-77(1280).

Омарбеков Г. О.
(жыныс жаңалықтардың
архивбасары),
Койгелдин М. К.,
Жұмағұлов К. Т.,
Кальши А. Б.,
Әбделдабекова А. М.,
Көрібейев Б. Б.,
(жыныс жаңалық),
тел.: 47-14-40 (12-86).

Вестник КазНУ
Серия историческая
№ 1 (32)

АК № 365
Бюджетно-финанс. № 1
Фор. № 96-110-10
Бумага офсетная № 1
Сер. 60000 № 1000000000
Тираж 500 экз. № 03-1912793
Цена 1000 тенге
Издательство Казахстанского
Университета им. Аль-Фараби
20-й жылдың 1-ші місяцінде Форвард
ССРС, 11-жылдың оңтүстік жағында
Астанада Орталық жағындағы мемлекеттік
науколитературный центр (Астана) 1999-2003

ВЕСТНИК КазНУ

СЕРИЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ

МАЗМУНЫ

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА

Оразбасова А.И. АНАЛИЗ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТРАДИЦИОННОГО КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА 3
Батырбасова Ш.Д. ДОСТОВЕРНЫ ЛИ ПОКАЗАТЕЛИ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА И КАЗАХСТАНА В МАТЕРИАЛАХ ПЕРЕПИСЕЙ 1926, 1937 И 1939 ГГ.? 9
Тажмуханова Н.Б. РОЛЬ ТЮРКОЛОГОВ РОССИИ В ИЗУЧЕНИИ ПРОБЛЕМ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ 12
Шорманова А.К. "КАЗАК" ГАЗЕТИ МҮКТАЖ ОҚУШЫЛАРҒА ЖӘРДЕМ КӨРСЕТУ ТУРАЛЫ 17
Жумаділ М.Т. КАЙТА ҚҰРУ ЖЫЛДАРЫНДА ӘДЕБІЕТ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ТАРИХ МӘСЕЛЕЛЕРІНДЕГІ "АКТАНДАКТАРДЫҢ" ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫНАН 20
Исламисова С.Н. К ВОПРОСУ О РОЛИ ОТКОЧЕВКИ ДЖАНИБЕКА И ГИРЕЯ В ОБРАЗОВАНИИ КАЗАХСКОЙ НАРОДНОСТИ 23
ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ КАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
Шалекелов М.У. СТРЕМЛЕНИЕ АБУЛХАЙР-ХАНА ПРИСОЕДЕННИТЬ ХИВИНСКОЕ ХАНСТВО К РОССИИ 27
Шамшиденова Ф.М. СЫРДЕГІ ОЙРАТТАР ЖӘНЕ ҚӨНІМ ҮРПАҚТАРЫ 30
Мустафит Ж. САРАЙШЫҚ ҚАЛАСЫНЫН ОРТАҒАСЫРЛАРДАҒЫ САУДА ОРТАЛЫРЫ ЖӘНЕ КҮРЛЫҚ АРАЛЫҚ ЖАЛҒАСТАРЫШЫ РӨЛІ 34
ЖАҢА ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАРЫ КАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
Нурбасов К.Ж. ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОЙ ТОРГОВЛИ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XIX ВЕКА 37
Ерменбаева Г.К. МЕНОВАЯ ТОРГОВЛЯ КАЗАХОВ ОРЕНБУРГСКОГО ВЕДОМСТВА В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА 40
Сумская В.П. О ЗАРОЖДЕНИИ СУДОХОДСТВА НА КАСПИИ 42
Қарасаев Е.М. КАЗАҚСТАННЫҢ ШЫFYС, АЛТАЙ ӨҢІРІНІН, ӨНЕРКӘСІЛТІК ДАМУЫНЫҢ КЕЙІР ТАРИХЫНАН (XIX ФАСЫРДЫҢ ОРТАСЫ - XX ФАСЫРДЫҢ БАСЫ) 44
Ахметова Г.М. КУПЕЧЕСТВО СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА НА РУБЕЖЕ XIX- XX ВЕКОВ 50
Бекмагамбетова М.Ж. ВКЛАД БАЙКАДАМА КАРАЛДИНА В МЕЛИОРАЦИЮ ТУРГАЙСКОГО РЕГИОНА 56
Капская Г.А. КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ В СЕМИРЕЧЬЕ 59
Махмутов С. XX ФАСЫРДЫҢ 30-ЖЫЛДАРЫНДАРЫ ҚАЗАК ШАРУАЛАРЫН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ КОМИТЕТИНІҢ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ 62
Чатыбекова К.К. ПРОФСОЮЗЫ КАЗАХСТАНА В 50-Е ГОДЫ. (К 50-ЛЕТИЮ ОСНОВАНИЯ ЦЕЛИНЫ) 65
Жоламан Н.Б. АДМИНИСТРАТИВНАЯ СИСТЕМА В УСЛОВИЯХ РАЗВАЛА СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА (1985-1991 ГГ.) 68
Аубакирова Ж.С. ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРНОЙ ПРОГРАММЫ FUZZYCLASS 71
Салтанов Е.С. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВОСПИТАНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО ПАТРИОТИЗМА У БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ЗАПАСА (НА МАТЕРИАЛАХ ВОЕННОЙ КАФЕДРЫ КАЗАХСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. АБЛАЯ) 77
Умирзаков Т. РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАН В КОНЦЕ XIX В НАЧАЛЕ XX ВЕКА 81

ӘЛЕУМЕТТІК ТАРИХ

Берлібаев Б. ДІНМЕН БІРГЕ КЕЛГЕН БІЛМ ТУРАЛЫ	87
Сыздыкова А.М. РЕШЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ЭТЭК	91
Талғозов Д. ОСОБЕННОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ В ГОРОДАХ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В ПЕРИОД СИЛОВОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ	95

АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ

Калыш А.Б., Примкурова Г.Ж. ИСТОРИОГРАФИЯ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СОВРЕМЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА	100
Тохтабаева Ш.Ж. КАЗАХСКО-СЕВЕРОКАЗАСКИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ В ТРАДИЦИОННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ МЕТАЛЛЕ	104
Табышева О. 1897 ж САНАҚ МАТЕРИАЛДАРЫ МАНҒЫСТАУ ХАЛҚЫНЫң ҚУРАМЫ ТУРАЛЫ	108
Елжобасова М. ШЫFYС ҚАЗАҚСТАН ҚАЗАҚТАРЫНДАҒЫ ӨЛІК ЖӨНЕЛТҮТЕ БАЙЛАНЫСТЫ ӨДЕТ-ФУРЫШТАР	112
Есісов М. ОРТА ФАСЫРЛЫҚ ҚАРАШЫҚ 1 ҚАЛАСЫНЫң НЫТКАДЕЛІНДЕГІ КЕСІК	114

ЖАЛПЫ ТАРИХ

Әткемязов С.К. ОРТА ФАСЫРЛАР ТАРИХЫ ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖӘНЕ МЕНАНДР ПРОТИКТОР	118
Дадабаева Г.Р. К ПРОБЛЕМЕ БОРЬБЫ АРАБСКОГО НАРОДА ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В 1920-1939 ГГ	122
Сармұрзина Г.А. МОНГОЛИЯ: ИСТОРИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ С КАЗАХСТАНОМ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ	126
Кекебаева Г.К. ПРЕДЫСТОРИЯ СОЗДАНИЯ ДОБРОВОЛЬЧЕСКИХ СОЕДИНЕНИЙ ИЗ СОВЕТСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ГЕРМАНИИ	131

ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАР

Ахметова Ж.К. МУСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ӘСКЕН ОРТАСЫ, ҚОҒАМДЫҚ-СЛЯСИ ҚӨЗКАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	135
Оржев Р.Е. СЫЗДЫҚ СУЛТАН ЖӘНЕ ОНЫН ЗАМАНЫ	136
Степаненко Д.Д. АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ БІР – ЖАҢАНША ДОССУХАМЕДОВ ТУРАЛЫ МӘЛІММЕТТЕР	138
Мажитов Р.С. "ОБЩЕСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ ЖАХАНШИ ДОССУХАМЕДОВА. ИСТОКИ ОБЫЧНОГО ПРАВА КАЗАХОВ"	141
Аширабекова Ж.Б. ТУРАР РЫСҚУЛОВ – ТАРИХШЫ	146
Түләтбаева К. ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Д.А. КУНАЕВА	148

МАГИСТРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕР

Сарсенбаев А.Б. ЖЕТІСУДАҒЫ СОҒДЫ КОЛОНИЯЛАРЫ (VI-VIII ғғ.)	152
Батыrbекова Ж.Т. АЛГЫН ОРДА КЕЗІНДЕГІ ДЕШТІ-ҚЫПШАҚТА ИСЛАМ ДІЛІНІҢ ТАРАЛУНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ (XIII-XIV ғғ.)	154
Болсынбек Т.Н. ПАТШАЛЫҚТЫҢ 1916 ЖЫЛДЫҚ 25 МАУСЫМДАРЫ ЖАРЛЫРЫ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАКТАРДЫҢ МАЙДАН ШЕБІНДЕГІ ҚАРА ЖУМЫСҚА ТАРГЫЛУЫ	156
Әбулак. "ОҒЫЗ" ЭТНОНИМІ ЗЕРТТЕЛІУНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	158
Тауекелова А.Ж. ИССЛЕДОВАНИЯ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ НА ТЕРРИТОРИИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА И СЕМИРЕЧЬЯ И УЧАСТИЕ В НЕМ ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ	159
Сайлеубаева С.С. ҚАЗАҚСТАНДА ОТАРЛЫҚ БАСҚАРУ ЖҮЙЕНІ ЕНГІЗУДІН КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	163
Жангантазова К.Н. XIX ФАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ПАТШАЛЫҚ РЕСЕЙДІН ҚАЗАКСТАНДАҒЫ ҚОНЫСТАНДЫРУ САСАТАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАКСТАН ЛУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНА ТІГІЗГЕН ӘСЕРІНІҢ РЕВОЛЮЦИЯҒА ДЕЙІНГІ ТАРИХНАМАСЫ	164
Мельникова Т.С. СОЦИАЛЬНАЯ ДИНАМИКА НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ ..	166
Мостовской С.П. ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВО ВНЕШНІЙ ПОЛИТИКЕ СССР В 1940-Е ГОДЫ ..	170
Бейсебаева А.О. 1618-1648 ЖЖ. ЕУРОПАДАҒЫ 30 ЖЫЛДЫҚ СОҒЫСТЫҚ ДЕРЕКТІК НЕГІЗ	172
Байменова И.Т. XIX ФАСЫРДАҒЫ АҒЫЛШЫНДАРДЫҢ Үндістанның ОТАРЛАУЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ ОСТ-ИНДИЯ КОМПАНИЯСЫНЫҢ ОРНЫ	174
Ивановская И.В. Н.А. БЕРДЯЕВ О РОССИИ В СИСТЕМЕ ВОСТОК – ЗАПАД	176
Нұксекалов Е.Б. XX ФАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ ШЫНЖАН ҚАЗАКТАРЫНЫҢ ОҚУ-АФАРТУЫ	179
Сайкана Н.Ю. К ПРОБЛЕМЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА	181
Калдабаева С.С. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДА ТУРКІ ДӘУІРІН ЗЕРТТЕУДІН МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕОРИИЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	184
Сиражесова Б. ҚАЗАКТЫҢ СҮЙЕК ОЮ ӨНЕРІ	186
КӨНДЛ АЙТУ	188
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ ҚЫСҚАША МӘЛІММЕТТЕР	190

Т. Н. Болсунбек

ПАТШАЛЫҚТЫҢ 1916 ЖЫЛДЫҢ 25 МАУСЫМДАҒЫ ЖАРЛЫФЫ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАКТАРДЫҢ МАЙДАН ШЕБІНДЕГІ ҚАРА ЖҰМЫСҚА ТАРТЫЛУЫ

Казак мемлекеті оз тоуелсіздігін алғалы бері үақытта, ұлттық санағаты он озгерістер, тың бағыт, бетбұрыстар Отан тарихының бурмаланған карама-қайны ғұстарын, еткен тарихи оқигаларды зерделеп, атап айтқанда, ұлттық сана-сезімің оянуына, бостандықка үмтүлұлындағы қозтаушы құшке айналған ұлт-азаттық көтерілістерді объективті бағалап, шыныайм түрде зерттеп, ақиқатына жетуге мол мүмкіндіктегі тудырып отыр.

Патшаны Ресейдің карамағында екі ғасыр бойы ұлттық езгінің ауыр тақсіретін бастап әткерген қазақ халқының отарының қарсы 300-деп астам ұлт-азаттық көзгальыска шыкканына-еткен тарихымыз күн. Соң тарихи оқигалардың ішінде ерекше озіндік алатын орны бар, Орга Азия мен Қазакстанды камтыған 1916 жылдың ұлт-азаттық көтеріліс еді. Көтерілістің басты мақсаты ұлттық жеңе саяси бостандық алу болды.

1914-1918 жылдары Ресей империясы катыскан әділетсіз откен бірінші дүниежүзілік соғысқа байланысты, отарлық езгінің қүнсісін түсү, майдан қажеттіліктеріне жиналадын алым-салықтардың шектен тыс өсүі, империяның ұлт әділдеріндең халықтары үшін, солардың ішінде, қазақ, халқының да жағдайын бұрынғыдан да киынданған түсті. Қазактардың жерлерінен күнтеп айыру голастамады. Тартып алынған жерлерге патша офицерлері, шенеуніктер, дін басмалари, қазақ әскерлері мен Ресейдегі және Украинадағы қоныс аударған шаруалар орналастырылды. Сөзіміз дәлелді болу үшін, оған мысал келтірейк: 1893 жылдан 1905 жылға дейін, иғени, 12 жылда қазақтардан 4 мин. десятиш жер шектелін алған, келесі 7 жылда (1906-1912 жылдары)-17 млн. десятин (1), 1916 жылдың ортасынан қарай, патша әкіметтің қазақ халқынан тартып алған жерлердің жалпы көлемі 45 млн. десятишке теңелді (2), иғени, патшалық ең құнарлы жерлерін 16% белгіле иелік етті (3). Ал, қоныс аударғандардың саны тек, 1897-1916 жылдар аралығында қазақ жерінде 1,5 млн. анимды курады (4). Олар жалпы халық санының 23.1%-тін корсетсе, ал қазақтардың үлес салмағы бул мәзгіл ішінде 92.9%-тен 80.3%-ке изайыл кетті (5).

Алым-салық мәселеінде көлөр болсақ, жергілікті халыққа салынатын салықтар соғыстың басталуымен байланысты 3-4 есе, ал жекелеген жағдайларда-15 есеге дейін ости (6). Оны деген кезінде әткізбегендегер міндетті түрде жазаланды. Халық тұтынатын тауаршыны да бағасы қымбаттай түсті. XX ғасыр басында 94 тиынға бағаланған үшінші бір пүтү, 1916 жылы 40 сомға дейін шарықтады (7).

Осындағы ауыр жағдайды басынан көнірін отырған халыққа II Николай патшаның 1916 жылдың 25 Маусымдағы Қазакстанның, Орта Азияның жоне ішінші Сібірдің 19 жас иен 43 жасқа дейілгі (кейін ол 31 жасын шектеледі-Т.Б.), империя тілімен айтқанша, "бұратана" ер азаттарының тұлғасы ен ауыр кара жұмыстарға тарту мақсатында (корғаныс күрьыштарын жеңе әскери қатынас жолдарын салу, майдан еңірі манайында жоллар салу) Жаний реквизициялау туралы ен одилестір, заң түрінде Жар-

лыны шықты. Шыққан қүнінен бастап, бұл күжат жүзеге асырыла бастады.

Негізінде, "1891 жылы Наурыздың 25-інде Мемлекеттік Думаның шешімі бойынша, Ақмола, Жетісу, Орал һәм Торғай облыстарының қазақтарынан солдатқа адам алу мәселесін арнауды бүйрек, болғанша тоқтатқап" (8). Бірак, "бұратаналарды" әскери міндеткерлікке тарту мәселесі 1910 жылдан бастап, әскери министрлікте еткен кеңестерде қайтадан қозғалады. Ал, оны жаң-жақты ташқынаудан кейін, патшалықтың "бұратаналарға" деген саяси сезіміздігіне байланысты бұл үсінис қабылданбайты. Оның үстінен, 1914 жылы бірінші дүниежүзілік соғыстың бастатуына байланысты, Ресей армиясының әскер катарын толтыру қажеттігіне орай, қазақтардан әскер алу қайтадан күн тәртібінә койылған болатын. Ол мәселеін көтергендегі Мемлекеттік Дума еді. Алайда, Согыс министрі Сухомлиновтің қазақтарды кемсіту түрткесінде берген бағасы, кейінгі Согыс министрі Поливановтың қазақтардан солдат алу туралы ішкірі, соңдай-ак, Торғай, Омбы генерал-губернаторлықтарының кеңестерінің көлтірген артүрлі тұжырымдарынан кейін, 1914-1915 жылдары жоғарғы жоне жергілікті мемлекеттік биліктің ішінде бұл мәселеін байланысты жүрген айтыс-тартыс, ен соңында, қазақ елінен әскерге адам алушы кейінге шегерे турумен аяқталған еді.

Патшалық үкімет орындарының мүндай қупия шешімге келгендейін, ол кезде, қазақ зиялдылары білмеген болатын. Олардың өз халқы үшін ойлаған мүдделері, әрине, патшалықтың саяситына мұлдем қарама-қайшы келді. Бірінші дүниежүзілік соғысқа байланысты, ушығып тұрған халықаралық жағдайды, есірессе, Ресейде орын алған жатқан саяси ахуалды кадағаларап отырган, қазақ зиялдылары Э.Бекейханов, А.Байтурсынов, М.Дұлатовтар 1915-1916 жылдары қазақтар арасынан солдат алу мәселеінен каттым назар аударып, оны "Қазақ" газетінің беттерінде жиі көтеріп отырды. 1916 жылы қаңтардың 24-шіндегі сапышта "Солдатык мәселеісі" деген бас макала жариялан, оңда осы мәселеін байланысты Салмақбай Коғемісұлының, Ахмет Жантепіұлының, Мұстағай Молдыбайұлының, Мұнди Ағұсұлының ішкірілерін жазып, кон тақысына үсінди. Осынан орай, Э.Бекейханов, А.Байтурсынов, Бегімбетар Ресейдің Согыс министрімен, басқа да дауазымды министрліктермен бірнеше рет келіссөздөр жүргізді (9).

Осы көлтірген дәлелді фактлердің бәрі-бірінин дүниежүзілік соғысқа басқа кіші халықтармен қатар қазақтан солдат алу сияқты ең күрделі мәселеі қазақ зиялдылары тарапынан әділ сыйнайтын, дұрыс шешімін қабылдауға итермеледі.

Жоғарыда аталаған патшалықтың әділетсіз Жарлыры туралы мынағай долелді уәж көлтіруе болады. Тарихынан жағынан Ж.Касымбаевтың сезімен айттар болсақ, "...патшалық мемлекеттік заң шығарушы мекемесі-парламенттен жасырып, "бұратаналарды" майданың қара жұмысына тарту жөнінде шешім қабылдаузы заңға қайшы болған. Оның үстінен, 25-ші Маусымдағы II Николай патша қабылдаган жарлық халыққа, әкімет орындарына хабарлашбай, "Прави-

тельственный вестник" газетінде, тек шілде айының 6-сында ғана жарияланған. ...Депутаттардың пікірінше, патшаның жарлығы заң жүзінде қабылданбай жатып-ақ, күшіне еніп, Орта Азия мен Қазақстандағы губернаторларға жіберілген. Министрліктер күжатты бірігіп талқыламаған, ортақ шешім қабылдамаған. ...Ресей заң кодексінің 205-бабын да бұзған" (10).

Патшаның жарлығы далалық өлкенін облыстарына Маусымның 28-29-да ғана жетті. Ал, өлкелік генерал-губернатордың бүйрығы-тек маусымның 30-ында ғана шықты (11).

Жарлыққа сәйкес, майданның қара жұмысына алынатын жастар саны тарихшы-зерттеуші Б.Құрманбеков атап көрсеткендегі, Түркістан мен Дала өлкесінен 500 мыңдан астам жігіт алу көзделген. Атап айтқанда:

Түркістан өлкесі бойынша:

Сырдария облысы-87 мың адам,
Жетісу облысы-60 мың адам,
Ферғана облысы-50 мың адам,
Самарқанд облысы-38 мың адам,
Закаспий облысы-15 мың адам.

Дала өлкесі бойынша:

Ақмола облысы-48316 адам,
Семей облысы-85479 адам,
Орал облысы-50270 адам,
Торғай облысы-48489 адамды
тарту жоспарланған (12).

Енбек майданына алынатын жігіттер, негізінен, Ресей, Прибалтика, Украина, Белоруссия және Кавказ территориясындағы соғыстың қара жұмыстарын атқаруға тиісті болды. Олардың жас ерекшеліктерін анықтау Ішкі Істер және Соғыс министрліктеріне жүктеледі.

Далалық генерал-губернаторлықтың, губерниялық әкімшіліктерге берген қосымша бүйрық-нұсқауында, қазақтарды енбек майданына тарту еki кезекте жүргізіледі. Алдымен, 19 бен 31 жаста, яғни, 1897-1885 жылдар аралығында дүниеге келгендер болса (13), кейін, 32 мен 43 жастағы адамдарды тыл жұмысына алуды іске асыру тапсырылады.

Ал, облыс әкімшілігі уездерде алынатын адам мөлшерін, өз бетінше, облыс өкілдерінің мәжілісінің шешімдерімен белгілесе, уезд бастықтары да болыстарға солай белгілейді (14).

Паспорттандыру жүйесінің жоқтығы (метіркелік жұмыстардың жүргізілмеуінен-Т.Б.), тізім жасаудың алғашқы күндерінен бастап-ақ, ел ішіндегі атқамінерлер, болыстар мен писарлар көп өділетсіздікке жол беріп, адамдардың жасын ойдан құрастыруға дейін және түрлі заңсыздықтарға баруына жол ашты. Оған бір ғана мысал келтірейік: Закаспий облысының начальнигі 1916 жылдың 16-шы тамызындағы уезд начальнигіне жіберген №14908-інші қатынас қагазында: "Бұратана жұртында метіркелік жазудың жоқтығына байланысты, олардың 19 бен 31 жас аралығындағы жас мөлшерін анықтаудың қындығына сәйкес, мен сіздерге жас мөлшеріне қатаң қарамай-ақ қоюларынызға рұқсат беремін. Өздерінің айтуынша, жасы 31 дең асқандарды да ала берініздер, тек қана олар жұмысқа жарамды, яғни, өздері мықты және денсаулығы күшті болса болғаны"-деп, тұра нұсқау берген (15). Сөйтіп, тылдағы қара жұмысқа жаппай мобилизациялау науқаны өз күшіне енеді. Тек, өткен алты ай көлемінде (қыркүйек-акпан) барлығы 123 мың жұмысны мобилизацияланып,

оның өлкеден тыс жерлерге 113 мыңы жіберілген. Бұл патша үкіметінің 25-Маусым Жарлығына орай, тапсырмасының 60%-ін құраған еді (16).

Осындай және басқа да толық жатқан, әділетсіздік жолмен жасалған шаралар-қазақ халқының патша үкіметі мен оның жергілікті әкімшіліктеріне деген наразылығын күшейте түсті. Қалың халық бұқарасының әділетсіз соғыс жылдарындағы Ресей патшалығына қарсы бұл әрекеті, акырында келіп, 1916 жылғы бүкіл қазақ даласын қамтыған көтеріліске ұласқан еді.

1. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпохи капитализма. М., 1986. 227-б.
2. Қазақстан тарихы. Бес томдық шығармалар жинағы. 3 том. А., "Атамұра", 2002. 636-б.
3. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. А., "Ататек". 1995. 30-б.
4. Әбуев Қ. Қазақстан тарихының "ақтандак" беттерінен. А., "Қазақстан", 1994. 74-б.
5. Қойгелдиев М.Қ. Қазақ демократиялық интеллигенциясының 1905-1917 жылдардағы қоғамдық-саяси қызметі. (Диссертациялық зерттеуі), А., 1994. 92-б.
6. Қазақстан тарихы. Очерктер. А., "Дәүір". 1994. 288-б.
7. Нұрпейісов К. Аталған еңбек. 58-б.
8. Ижанов З. Көтеріліс қазаққа керек пе еді? Ана тілі, 17 қазан, 1996. №42. 6-б.
9. Бұл да сонда.
10. Қасымбаев Ж. 1916 жылғы июнь жарлығы-зансыздық. Егемен Қазақстан, 10 соуір, 1996. №69. 5-б.
11. ҚР МОМ 64 қ, 1 т, 1303-а іс, 11 п.
12. Құрманбеков Б.Ж. Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс тарихының мәселелері. (Диссертациялық зерттеуі), А., 1998. 89-б.
13. Аталған мұрағат қоры.-П.
14. Ермұқанов Е.Н. 1916 жылғы көтеріліс тарихының мәселелері (Семей, Ақмола облыстарының материалдары бойынша). (Диссертациялық зерттеуі), А., 1993. 78-б.
15. Құрманбеков Б.Ж. Аталған еңбек, 84-б.
16. Ұбырай Е.Т. Ақиқаты осылай болған еді. "Ақиқат" журналы, А., 1998, №9. 78-б.

* * *

Научная статья автора, рекомендованная для публикации в журнале, выполнена на актуальную тему проблем первой мировой империалистической войны 1914-1918 годов. Содержание статьи раскрывает меры царского правительства, исходящие от известного Указа царя от 25-го июня 1916 года "О массовой мобилизации казахской молодежи в тыловые работы в годы войны". В статье в этой связи в достаточной мере показана деятельность представителей казахской интелигенции среди молодежи, привлеченных в трудные участки тыловых работ. Исторические факты подтверждаются автором конкретными данными ЦГА РК, а также научными трудами ученых историков республики. Статья обобщена и в конце автором были сделаны соответствующие выводы.

* * *

The scientific article of the author recommended for the publication in magazine, is executed on a vital topic of problems of the first world imperialistic war of 1914-1918.

The content of the article opens the ways of treatment of you with tsarist government by the famous tsar's edict from 25th June in 1916 "Mass mobilization of Kazakh youth to the rear work during the war time".

The report shows the activity of representatives of Kazakh Intelligence among young people, who was drawn to the difficult parts of rear work.

Historical facts confirmed by the author with concrete facts CG ARK, also sciential historians of republic.

The article summarized and at the end the author made corresponding conclusion.